

УДК 39(477):528.94

Антоній МОЙСЕЙ

МЕТОД ЕТНОГРАФІЧНОГО КАРТОГРАФУВАННЯ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАДИЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

У статті робиться спроба узагальнити картографічний матеріал – польові етнографічні дані з народної медицини, зібрані у 2013-2014 рр. студентами I та II курсів БДМУ. В результаті проведення польових досліджень була отримана етнографічна інформація з народної медицини, що походить з 65 населених пунктів України (12 областей країни: Вінницької, Волинської, Житомирської, Закарпатської, Івано-Франківської, Кіровоградської, Львівської, Рівненської, Тернопільської, Хмельницької, Чернівецької та Чернігівської).

Ключові слова: *польові дослідження, етнографія, етнографічні анкети, респондент, етнографічне картографування, картографічний метод.*

Антоній МОЙСЕЙ

МЕТОД ЭТНОГРАФИЧЕСКОГО КАРТОГРАФИРОВАНИЯ И ИССЛЕДОВАНИЯ ТРАДИЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ

В статье делается попытка обобщить картографический материал – полевые этнографические данные из народной медицины, собранные в 2013-2014 гг. студентами I и II курсов БГМУ. В результате проведения полевых исследований была получена этнографическая информация из народной медицины, которая происходит из 65 населенных пунктов Украины (12 областей страны: Винницкой, Волынской, Житомирской, Закарпатской, Ивано-Франковской, Кировоградской, Львовской, Ровенской, Тернопольской, Хмельницкой, Черновицкой и Черниговской).

Ключевые слова: *полевые исследования, этнография, этнографические анкеты, респондент, этнографическое картографирование, картографический метод.*

Antoniý MOYSEY

METHOD OF ETHNOGRAPHIC CARTOGRAPHY AND INVESTIGATION OF TRADITIONAL CULTURE OF POPULATION OF UKRAINE

An attempt to generalize cartographic material – field ethnographic data in ethnomedicine, collected in 2013-2014 by I and II year students of BSMU – is done in the article. Ethnographic information in ethnomedicine that takes place from 65 cities of Ukraine (12 regions: Vinnytsia, Volyn, Zhytomyr, Zakarpattia, Ivano-Frankivsk, Kirovohrad, Lviv, Rivne, Ternopil, Khmelnytskyi, Chernivtsi, Chernihiv) was got as a result of field researches.

The scientific aim of this research was an accumulation of authentic material in ethno medicine of period, preceded to appearance of medical establishments in the investigated cities.

Questionnaires offered the wide spectrum of questions in ethno medicine. They touched general questions, such as: hygiene, methods of prophylaxis of diseases, and also facilities of treatment of concrete illnesses (respiratory and cardiovascular systems, joints, gastrointestinal tract, urinary system, genital and immune systems, traumas, infectious diseases and others), alternative methods of treatment of pediculosis or alcoholic dependence.

The questionnaire oriented researchers on study practices of alternative doctors: healers, chiropractor, women-midwives. A large number of questions dealt with pregnancy and treatment of newborns. In addition to the methods of rational treatment, an irrational part also was investigated: mythological understanding of pathogens, spells, fumigation, magical items and ingredients used in the past as treatment of diseases and so on.

Thus, a study conducted by the chosen method, indicate all- ritual tradition of treating magic word and action. The concept of disease and its causes conditioned views also on doctors determined the forms and methods of alternative treatment.

The information was accumulated at the time of process of enriching their knowledge about herbal medicine from books, magazines, newspapers of appropriate direction and also adopting knowledge of radio and television.

Of course, on the one hand, is understandable the interest in natural therapeutic agents, especially herbal medicine, the rationality of use of which was proved and attracted by conventional medicine. Thanks to the information presented in medical references, reduces the risk of poisoning with herbs. On the other hand, the attachment to the written word eliminates ethnic specific and regional facilities of alternative treatment, which leads to the extinction of traditional medical practices specific to each region.

Keywords: *field researches, ethnography, ethnographic questionnaires, respondent, ethnographic mapping, cartographic method.*

Для сучасних гуманітарних дисциплін, що займаються вивченням традиційної культури, у тому числі для етнології, актуальним є питання створення етнографічних атласів, які нададуть змогу з'ясувати загальні закономірності формування і розвитку ареалів побутування етнографічних явищ та їх співвідношення з етнічними кордонами. Картографічний метод дає дослідникові готову типологію явищ, що вивчаються, показуючи закріплені за різними регіонами їх різновиди, форми, типи та їхню ієрархію. Науково-довідкові атласи є картографічним склепінням і узагальненням наукових знань про місцевість, різні природні і соціально-економічні явища. Вони призначені для глибокого вивчення явищ, всебічного їх розгляду. Саме такі атласи можна вважати картографічними енциклопедіями,

що відрізняються великою повнотою і докладністю. Вони показують стан топографічного вивчення територій та їх частин; напрямок і методику оцінки природних і соціально-економічних компонентів у різних країнах. Можна сказати, що такі атласи служать відомим мірилом загального розвитку науки і культури країни.

П.І. Кушнер у книзі «Етнічні території і етнічні кордони» покладав надії на розвиток етнографічного картографування. Одночасно він констатував: «етнографи накопичили об'ємний описовий матеріал про саме ці явища, однак не приділяли особливої уваги вивченню точних кордонів розповсюдження» [10, с. 9].

Ясна річ, подібну роботу можна здійснити на базі великого об'єму фактологічного матеріалу. Можна вважати, що вперше серйозні праці, присвячені народній медицині, з'явилися в середині XIX ст. Вони опиралися на матеріали збирацької роботи у зв'язку з діяльністю Російського географічного товариства (РГТ), створеного в 1845 р. Серед таких публікацій за багатством фактажу та широтою охоплення території відзначаються «Труди етнографічно-статистичної експедиції» під керівництвом П.П. Чубинського [17]. Слід згадати також порівняльні дослідження відомих учених М. Сумцова і В. Даля, роботи яких також висвітлювали окремі аспекти народної медицини [6; 15-16]. В працях М.А. та І.М. Носалів, О.Попова, І.Смика, В. Комендара, В.Кархута, виданих у 60-70-х роках, широко розкривається тема народної фітотерапії [7-8; 13-14]. У роботі З.Є. Болтаровича «Народне лікування українців Карпат кінця XIX – початку XX ст.» [4] зроблена спроба узагальнити матеріал із одного з регіонів України, а в «Народній медицині українців» (того ж автора), на основі літературних джерел, архівних даних, матеріалів польових досліджень реконструйована народна медицина українців XIX – початку XX ст., узагальнений багатовіковий досвід, накопичений у цій галузі традиційних знань.

Попри численні праці, присвячені етнології України, прикрим фактом є відсутність фундаментального цілісного картографічного етнографічного видання (атласу) як України в цілому, так і окремих її історико-етнографічних регіонів, яке б наочно характеризувало набутки матеріальної та духовної культури її населення.

Стаття відповідає вимогам часу та має на меті підготувати картографічний матеріал для складання етнографічних атласів. В основі такого матеріалу були покладені дані I етапу конкурсу студентських науково-дослідних робіт з народної медицини, що проходив у 2013-2014 н. р. в Буковинському державному медичному

університеті. Науковою метою цього заходу було накопичення автентичного матеріалу з народної медицини, що стосується періоду, якій передувала поява медичних закладів в досліджуваних населених пунктах. Зрозуміло, що народна медицина включає у себе народні знання українців, які накопичилися протягом століть шляхом набуття життєвого та виробничого досвіду та ґрунтувалися на спостереженнях за навколишнім середовищем. Вона є однією з найважливіших галузей народних знань, яка визначає соціально-гігієнічні норми, побутову культуру та психологічні норми спілкування. У народній медицині поєдналися позитивні емпіричні знання, засоби лікування, досвід локальних спостережень, світоглядні уявлення та вірування різних епох. Це народні уявлення про анатомію і фізіологію людини, народне розуміння етіології захворювань, погляди на народних лікарів, методи діагностики та профілактики, санітарно-гігієнічні норми, класифікація лікувальних засобів. Ці знання виявляють неабияку цінність для майбутнього лікаря чи дослідника в сфері медичних знань.

Конкурсні роботи потрібно було писати, ґрунтуючись на рекомендовані анкети для опитування респондентів, в яких молоді дослідники мали звертати увагу на автентичність матеріалу. Анкети пропонували широкий спектр питань з народної медицини. Вони стосувалися загальних питань, таких як: засоби гігієни, методи профілактики захворювань, а також засоби лікування конкретних хвороб (дихальної та серцево-судинної систем, суглобів, шлунково-кишкового тракту, сечовидільної, статевої та імунної систем, травм, інфекційних хвороб тощо), народні методи боротьби з педикульозом або з алкогольною залежністю. Анкета орієнтувала дослідників на вивчення практики народних лікарів: знахарів, костоправів, бабів-повитух. Велика кількість питань анкети стосувалася періоду вагітності у жінок та лікування новонароджених. Окрім методів раціонального лікування була досліджена також ірраціональна складова: міфологічні уявлення про збудників хвороб, заклинання, обкурювання, магичні предмети та інгредієнти, що використовувались у минулому в процесі лікування хвороб тощо.

У результаті проведення польових досліджень була отримана етнографічна інформація з народної медицини, що походить з 65 населених пунктів України (12 областей країни: Вінницької, Волинської, Житомирської, Закарпатської, Івано-Франківської, Кіровоградської, Львівської, Рівненської, Тернопільської, Хмельницької, Чернівецької та Чернігівської). Серед робіт містяться відповіді на анкети, записані

від респондентів румуномовних сіл Чернівецької області, що надають змогу акумулювати базу даних для компаративного аналізу матеріалів з народної медицини.

Попередній розгляд змісту анкет розкриває певні закономірності розвитку народної медицини в досліджених населених пунктах. Одна з них, показуючи місце і роль народної медицини в житті українського населення в різних регіонах, одночасно демонструє загальну аналогічну картину, характерну для всіх регіонів України.

Суттєвим компонентом етномедицини досліджених регіонів, як і в інших територіальних одиницях України, були і є рослинні засоби. Аналіз анкет відтворює широку палітру рослин, які використовувалися і продовжують використовуватися народом у лікувальних цілях: кропива, часник, подорожник, череда, мати-й-мачуха, калина, підбіл, картопля, глід, свербивус, бузок, полин, хрін, овес, звіробій, петрушка, пастернак, ромашка, календула, меліса, м'ята, верба, липа, малина, цибуля, мак, чебрець, копитняк, чистотіл, бузина, шипшина, кріп, щавель, чебрець, кульбаба, лопух, материнка, любисток, ліщина, папороть та ін.

Народна фітотерапія розвивається у взаємодії з народним медичним досвідом українців. Вона має свою історію, свій, обумовлений природно-кліматичними особливостями, набір рослин та складені віками методи лікування, відзначається різноманітністю рослинних засобів, локальністю варіантів, збереженням архаїчних елементів. Використання лікарських рослин здавна стояло на першому місці в народній медицині, оскільки попередники Київської Русі (скіфи) вважалися найкращими цілителями, а лікарські рослини – надійним і ефективним засобом лікування хвороб. Ця емпірично сформована теза ґрунтувалася на прадавній спорідненості, що лежить в основі близькості людей і рослин і яку тепер можна довести, аналізуючи перелік складових хімічних елементів, що входять до складу тваринних і рослинних тканин [2, с. 26-27].

Рослинам у народному обрядовому циклі надавалось магічної, чудодійної сили. Крім лікування, вони широко використовувалися в ворожильному матримоніальному ворожінні. Системні польові дослідження, проведені на Буковині, дозволяють говорити про це явище як в румунських, так і українських селах краю. Найпопулярнішими рослинами у дівочих ворожіннях буковинських румунок і українок були васильок, часник, бузок, вишня тощо. Широкого розповсюдження мали ворожіння за гілками вишні напередодні св. Катерини, обряд із 41 зерниною, на св. Георгія «сіяння чудодійного часнику»,

«любовного васильку», «викопування беладони», «биття кропивою» [11, с. 206-212].

Традиція проводити збір лікарського зілля до певних свят, які зберегли сліди дохристиянських та пізніших християнських нашарувань, не позбавлені раціонального змісту. Адже більшість лікарських рослин, особливо у випадках, коли з лікувальною метою вживали квіти і траву рослин, заготовлялись у час найактивнішого цвітіння, що припадає на весняно-літній період.

Зі змісту анкет досліджується народна технологія виготовлення рослинних лікарських форм. Найпоширенішими залишаються настої та відвари на воді, горілчані настої. Свіжі рослини – листя, квіти, плоди, сік – теж часто застосовуються у вигляді компресів при шкірних недугах та як знеболюючі засоби. Проте народна терапія віддає перевагу сумішам кількох рослин перед однією.

Серед дикорослих трав є цілий ряд рослин, раціональність використання яких не викликає сумніву. Це звіробій (с. Тростянець Бережанського р-ну Тернопільської обл., с. Біле Чортківського р-ну Тернопільської обл., с. Самара-Оріхове Ратнівського р-ну Волинської обл., с. Довжок Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.) [1.2; 1.7; 1.17; 1.23], ромашка (сmt. Дашава Львівської обл., с. Котелеве Новоселицького р-ну Чернівецької обл., с. Довжок Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.) [1.5; 1.7; 1.12], м'ята (м. Чернівці, с. Красноільск Сторожинецького р-ну Чернівецької обл., с. Корчин Сколівського р-ну Львівської обл., с. Слобідка-Кульчієвецька Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.) [1.11; 1.13; 1.18; 1.24], подорожник (сmt. Любешів Волинської обл., с. Комарівці Барського р-ну Вінницької обл., с. Слобідка-Кульчієвецька Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.) [1.10; 1.14; 1.18], чебрець (с. Рокитне Новоселицького р-ну Чернівецької обл., с. Жванець Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл., с. Довгопілля Путильського р-ну Чернівецької обл.) [1.8; 1.9; 1.16], материнка (с. Тростянець Бережанського р-ну Тернопільської обл., с. Довгопілля Путильського р-ну Чернівецької обл., с. Денищі Житомирського р-ну Житомирської обл.) [1.6; 1.8; 1.23] та ін. Сучасна наука підтвердила їх лікувальні властивості, всі вони увійшли в арсенал наукової медицини. Однак їх застосування в народі, як показує зміст анкет, значно ширше, ніж у професійній медицині.

Крім загальновідомих властивостей деяких рослин (чебрецю, чистотілу), виявлено й інші, якими їх наділяє місцева традиція. В цьому, звісно, визначальну роль відіграє особливість ландшафту та

кліматичних умов конкретної місцевості. Наприклад, в с. Печеніжин Івано-Франківської обл. укуси комах лікують спиртовою настоянкою з білої лілії та арніки, а з розладами шлунка знаходять порятунок у використанні афин (чорниць). Горілчаний настій квітів, рідше коріння арніки, вважався чудовим засобом для швидкого загоєння ран. Відвар кореня вживався при нервових, шлунково-кишкових захворюваннях, гіпертонії, бронхіальній астмі («дихавці») [1.15].

Давня легенда розповідає, як арніка вилікувала від «дихавки» Данила Галицького. Коли лікарі були вже безпорадні, з'явився знахар, який дав чудодійний лік, що за сорок днів і ночей поставив князя на ноги. Цим ліком була арніка. Хотів князь щедро нагородити зцілителя, кинулися шукати, а його і слід прохолов. Казали люди, що подався в Карпати зілля шукати [4, с. 41].

Афини широко використовуються як лікувальний засіб у с. Корчин Львівської області, Довгопілля та Банилів Чернівецької області, Печеніжині Івано-Франківської області. Тобто в гірських регіонах виробляють ліки з рослин, які ростуть в даній місцевості. У степових регіонах, з огляду на специфіку рослинного покриву, широко використовували полин, картоплю, осоку, будяк (Чернігівська, Волинська, Рівненська, Вінницька, Хмельницька області). Для Житомирщини характерне застосування в сумішах лікарських препаратів хмелю, липового цвіту, соснових гілок, гречки курячої.

Одна з рослин, яка незалежно від ландшафтних особливостей і кліматичних змін добре себе почуває у всіх досліджених регіонах, є кропива. Її лікувальні властивості, самотійно або як інгредієнт, відомі в різних аспектах народної медицини: в митті волосся (с. Гірки Любешівського р-ну Волинської обл.), при ревматизмі чи безплідді (с. Біле Чортківського р-ну Тернопільської обл., м. Чортків Тернопільської обл.), при кровотечі (с. Котелеве Новоселицького р-ну Чернівецької обл.), при гострих болях у животі (с. Красноільск Сторожинецького р-ну Чернівецької обл.). Одночасно слід згадати величезну роль, яку зіграла ця рослина при виході людей з голодоморів, які були в Україні під час сталінського правління [1].

З тієї ж групи широковідомих рослин, які покривають весь простір України, слід відмітити лопух. Ця всім відома рослина має багато корисних властивостей та широко використовується у народній медицині. Коріння лопуха заготовляють пізньої осені та висушують. Настояї та відвари коріння лопуха допомагають у лікуванні гастритів, виразки шлунка, фурункулів. Відвар лопуха використовують при хворобах сечостатевого органів (с. Тростянець Бережанського р-ну

Тернопільської обл.), подагрі (с. Комарівці Барського р-ну Вінницької обл.), ревматизмі (м. Чернівці) та ін. У гірських районах Чернівецької області він застосовувався і як знеболюючий засіб (Довгопілля Путильського р-ну Чернівецької обл., с. Банилів Вижницького р-ну Чернівецької обл.).

Широкого розповсюдження як у харчуванні, так і в лікуванні отримала картопля – поширена сільськогосподарська культура, яку в народі називають «другим хлібом», одна з найважливіших продовольчих, технічних і кормових культур, хоча вона в Україні з'явилася тільки наприкінці XVIII ст. Її використовували при лікуванні простудних захворювань (с. Біле Чортківського р-ну Тернопільської обл., с. Рокитне Новоселицького р-ну Чернівецької обл., с. Жванець Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл., с. Тростянець Бережанського р-ну Тернопільської обл., с. Довгопілля Путильського р-ну Чернівецької обл., с. Томахів Гоцанського р-ну Рівненської обл. та ін.), при виразках і гастриті (с. Біле Чортківського р-ну Тернопільської обл.), при високій температурі (с. Рокитне Новоселицького р-ну Чернівецької обл.), при мігрені (с. Жванець Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.), при захворюваннях сечовидільної системи (с. Банилів Вижницького р-ну Чернівецької обл.) і навіть при захворюванні тифом в селі Котелево Чернівецької області, за свідченням Продан Домніки Іванівни, 1935 р. н., голили голову, обкладали її нарізаними кружальцями картоплі, обмотували, пили чай з вишневих гілок [1].

Боротьбу з алкоголізмом у народі пробували вести за допомогою копитняка. Це отруйна трава сімейства кірказонових. У народі має назви: заячий лист, лісовий перець, скіпідарник, блювотний корінь, волосатик, болотник, куряча лапа, земляний ладан та багато інших. Можна його знайти в тіні чагарників, у тінистих ярах, листяних лісах. Він володіє численними фармакологічними властивостями: надає відхаркувальну, блювотну, бронхорозширюючу, кровоспинну, протизапальну, проносну, а також жарознижуючу, сечогінну, ранозагоювальну, глистогінну, протисклеротичну, заспокійливу дію. Наприклад, у с. Корчин Сколівського району, що на Львівщині, длявилікуваннялюдей, «щопили дуже горівку» на Івана Купала збирали у лісі копитняк (листя) і викопували корінь. Варили чай (не сильний) з листя і тертого коріння, давали пити пияку протягом тижня по 2-3 ложки. Подібні ліки виготовляли і в с. Печеніжин Івано-Франківської області. До цього додавали «примовляння». Знали, що передозування настойкою копитняка може привести до отруєння. У

процесі розповіді про лікування алкогольної залежності респонденти були впевнені в тому, що в минулому ця проблема була не дуже поширеною. Хоча є факти, які підтверджують широке використання горілки в повсякденному побуті. На рубежі XIX і XX віків на Буковині з'явилася людина, яка вважала своєю місією боротьбу з пияцтвом. Його прозвали «магальянським віщуном». Насправді це був Штефан Саїнчук і він збирав великі натовпи людей по буковинських селах, промовляв перед ними на антиалкогольні теми, символічно закопували у землю пляшку горілки, споруджували кам'яний хрест і клялися більше не вживати алкоголю. Він розповсюдив свій вплив на всю Буковину. Зацікавлені особи з великим трудом запроторили його в армію [12, с. 48].

В кінці XIX ст. буковинський етнограф Д. Дан, який довгі роки відслужив священиком в українському селі Лужани, описав два народних засоби лікування від алкоголізму. В одному випадку закопували в могилу пляшку горілки, тримали її там три доби, потім пригощали пияка цією горілкою, примовляючи: «Щоб Х. так пив горілку як випив покійник». Інший засіб полягав у тому, аби взяти серце сороки, висушити, роздрібнити, додати у горілку і пригостити алкоголіка. Вірили, що в обох випадках хворий більше не буде пити горілку [18, с. 1-2].

Здавна у народній медицині перше місце посідали часник і цибуля. У Київській Русі їх використовували як для профілактики, так і для лікування багатьох хвороб. Зокрема, витяжками з часнику й цибулі промивали виразки, часник використовували, щоб уберегтися від епідемій [5, с. 57]. Зібраний студентами польовий матеріал засвідчує, що часник і цибуля займали і займають важливе місце в народній медичній практиці. Цибуля допомагала в боротьбі з глистами, наривами, фурункулами, при укусах собаки, при застудах. Використовували її і при артрозі, а також для попередження цинги (с. Самара-Оріхове Ратнівського р-ну Волинської обл., с. Жванець Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл., с. Тростянець Бережанського р-ну Тернопільської обл., с. Томахів Гошанського р-ну Рівненської обл., с. Дениші Житомирського р-ну Житомирської обл., с. Печеніжин Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.). Часник також допомагав вивести глисти (с. Гірки Любешівського р-ну Волинської обл.), боротися із зубним болем (с. Сосулівка Чортківського р-ну Тернопільської обл., м. Чернівці, с. Тростянець Бережанського р-ну Тернопільської обл.), з мігренню (с. Жванець Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.), проти нежиті

(с. Сосулівка Чортківського р-ну Тернопільської обл.), педикульозу (с. Банилів Вижницького р-ну Чернівецької обл.) та навіть як інгредієнт у засобах проти сифілісу (с. Тростянець Бережанського р-ну Тернопільської обл.) [1].

Наука давно вже довела корисність цих рослин. Так, у 100 г зеленої цибулі міститься 3,75 мг вітаміну А, який підвищує стійкість організму до інфекційних хвороб, та понад 30 мг протицинготного вітаміну С; ріпчаста цибуля багата на мінеральні солі, ефірні олії, цукор та інші речовини, необхідні організму для повноцінної життєдіяльності; фітонциди часнику вбивають мікроби, розширяють судини, нормалізують обмін речовин, покращують роботу серця, печінки [9, с. 111]).

Зібраний польовий матеріал доводить широке застосування у народному лікуванні засобів тваринного походження. Лікувальні властивості молочних продуктів були відомі українцям здавна. Тому при анкетуванні респондентів в різних регіонах України зафіксовано використання молока при болях у животі (м. Чернівці), при запорах (сmt. Любешів, с. Довгопілля), глистах (с. Котелеве), при захворюваннях дихальної системи (с. Біле, с. Котелеве, с. Великий Кучурів), при запаленні легень (с. Рокитне), при туберкульозі (сmt. Дашава), при цукровому діабеті (с. Корчин), при болях у суглобах (с. Жванець). Загальновідоме вживання гарячого молока з різними добавками при застудах. Найчастіше молоко вживають із маслом і медом, содою, з яйцем та маслом, медом та перцем, яйцем, білком, медом чи маслом. Кефір допомагав при головних болях, при сонячному опіку (с. Красноільск), при закрепах (с. Жванець). Масло використовували при лікуванні виразки і гастриту, закрепах, фурункулах, від прищів, при головних болях, туберкульозі (с. Котелеве, сmt. Дашава, с. Корчин, с. Великий Кучурів, с. Тростянець). У тих же цілях використовували і сметану [1].

Традиційно у лікуванні широко застосовували жири – гусячий, собачий, борсучий, свинячий. В сmt. Любешів, що на Волині, гусячим або борсуковим жиром збивали температуру, лікували опіки. В с. Біле Чортківського району на Тернопіллі при головних болях прикладали листки свіжої капусти, оцет і гусячий жир або смалець. Іноді практикували розігрівання смальцю або гусячого жиру, аби прикладати його на тім'я хворого. А при захворюванні дихальної системи гусячий і собачий жир додавали до їжі по ложці, заїдали з чорним хлібом. Жири використовували при лікуванні радикуліту, а також при обмороженні, хворобах шкіри та слизової оболонки.

В с. Довгопілля Путильського району Чернівецької області жиром лікували грижу.

Ліки мінерального походження займали значне місце в етномедицині досліджених регіонів. Найбільш уживаними були сіль та глина. Сіллю полоскали зуби, вона слугувала інгредієнтом в спиртовому розчині, що використовували при переломах (с. Біле, с. Красноільск, с. Котелеве). При свинці, за інформацією респондентки Жук Г.І., шию обкладали лопухом і завивали теплою тканиною, сіль розігрівали на пательні, щоб була тепла, ставили її у полотняні мішечки і гріли шию кругом (с. Корчин). У селі Тростянець Тернопільської області солоним розчином промивали рану, щоби загоювалась. Проти алергії, фурункулів, прищів, підвищеній пітливості використовували білу глину (с. Біле), її ж їли при гикавці (с. Самара-Оріхове), при лікуванні переломів ставили чорну глину (с. Котелеве). В деяких місцевостях вугілля слугувало миючим засобом для зубів (м. Чернівці, с. Печеніжин), в інших за його допомогою позбавляли дітей переляку та «скидали жар» (с. Комарівці) [1].

Народна медицина як галузь традиційної культури пов'язана не тільки з раціональними, а й з ірраціональними народними знаннями, з обрядовим фольклором. Власне, у неподільності раціонального й ірраціонального і виявляє себе специфіка народної медичної практики. Замовляння є важливим компонентом психотерапевтичних народних методик, що передбачають лікування словом. Водночас безсумнівно й те, що цей жанр фольклору ввібрав у себе багато давніх ритуалів та магічних уявлень.

Ванкетах, зафіксовані також ірраціональні компоненти лікувального процесу. В селі Комарівці Вінницької області розповідають про бабу Тетяну, яка займалася подібним лікуванням. *«Коли дитина не спала, марудилась, то несли до неї і вона яйцем викачувала, щось тихенько шептала на кшталт цього: «Я тебе вимовляю, я тебе висилаю. Тут тобі не бувати, білих кісток не ламати, червоної крові не пити. З кісточки, з-під кісточки, з зубів, з-під зубів, з волоссячка, з-під волоссячка, тут тобі не бувати». Перед цим вона читала «Отче наш» і дитина засипала».*

У тому ж населеному пункті, щоб позбавити дитину переляку, «скидали жар» наступним чином: *брали металічну миску, додавали туди розжареного деревного вугілля, кварту з водою і миску з вугіллям ставили на рівень грудей, казали заклинання і поливали «вугля» водою, якби з голови.*

За свідченням Коваль Олени Георгіївни, 1941 р.н., рану від укусу собаки лікували гасом. Одночасно підстригали волосся з чола собаки, розпалювали і тим димом обкурювали людину, щоб зняти переляк. Також водили того, кого вкусив собака, до баби, яка примовляла від страху. Або ж вдома запалювали вогонь у печі. Наляканий засовував голову у димар печі і кричав: «Вогонь, ти гориш? – Горю-Не бойся?- Не боюсь» Так повторював 9 разів. Ця процедура, на думку інформатора, допомагала зняти страх. Її знали в кожній хаті, в кожній родині села.

Інформатор Колісник П.Д. з села Соснівка Олексіївського району Кіровоградської області розповів про лікування енурезу у свого сина. «Звертались ми до лікарів, якісь там пігулки приймали, ще якісь препарати приписували, я вже не пам'ятаю навіть які, але нічого не допомагало абсолютно. Ми приїхали в село до бабусі і я їй пожалівся просто, що ми маємо проблему. І вона каже: «Чого ж ви мовчали раніше?»».

Це було літо, серпень, дуже тепла погода була. Бабуся сказала, щоб я пішов в ліс і нарубав осикових кілочків. Я пішов в ліс, нарубав, але вона сказала, щоб я про це нікому не казав. Про це не знали ні дружина, ні мама, ні тато, ніхто не знав. Це ми з нею все конспіративно робили.

Я нарубав, а бабуся сказала: «Сьогодні вночі, на молодий місяць (а тоді якраз молодий місяць був) береш малого на руки (сонного) в північ і ми йдемо на перехрестя чотирьох доріг за село.

Прийшли ми туди. Вона сказала, щоб покласти сина, якраз на роздоріжжі хрестом. Вбили кілочки і в неї була така мотузка, домашня така, з коноплі зсукана. І вона нею обмотувала і щось шептала. Але вона перед тим сказала, щоб я відійшов у бік і просто спостерігав, якщо хтось раптом буде іти, щоб не сполохати дитину. Обмотувала і щось шептала. Саме цікаве, що син не прокинувся. Не прокидався. Отак він пролежав, я його взяв на руки, доніс додому. До ранку було абсолютно все спокійно. І на другий день ми були здивовані від того, що вночі і на другу і на третю ніч абсолютно ніяких проявів не було. Таким чином ми його вилікували».

В селі Самара-Оріхове, що на Волині, «грижу викачували теплим яйцем (ждали поки курка тільки-тільки знесе тое яйце). Треба щоб тая курка обов'язательно була чорная. Брала те яйце, качили по грижі і читали молитви (тогда були такії люди сильніі на молитви, що спеціально цим займались)».

З таких же магічних міркувань в селі Тростянець Тернопільської області «слабому на ангіну казали добре піднести близько до писка

велику жабу і щоби та людина дихала на неї. Через яких 10-15 хв. жаба здихала, а людина ставала здоровою».

Таким чином, дослідження, проведене за обраною методикою, свідчать про загальноукраїнську обрядову традицію лікування словом і магічними діями. Уявлення про хвороби та їх причини обумовлювали погляди також і на народних лікарів, визначали форми і методи народного лікування. Зібраний польовий матеріал доказує справедливість твердження З.Є. Болтаровича про те, що значна частина дорослого населення володіла певним мінімумом знань з народної терапії. Зрозуміло, що арсенал ліків, застосовуваних широким загалом, включав традиційні «домашні засоби», які завжди були під рукою – в полі, на городі біля хати, в домашньому господарстві (городні, садові, технічні культури, дикорослі трави, тваринні продукти, мінерали та ін.). І цілком логічно, з найдавніших часів цей арсенал концентрувався, як зареєстровано у відповідях на анкети, у руках жінок, які не тільки пізнавали терапевтичні властивості рослин, знали пору і час їх збирання, а й уміли готувати різноманітні відвари, настої, мазі тощо [3, с. 38].

Це той, нагромаджений віками, перевірений на практиці, раціональний в своїй основі досвід, та ланка народної медицини, що містила знання, доступні широкому загалу. Знання ці стосувалися хвороб, причини яких були видимі й зрозумілі.

Друга її ланка – «професійний», якщо можна так сказати, прошарок. Він був представлений сільськими повитухами, хірургами-костоправами та знахарями. У їхній практиці поєднувались раціональні методи з ірраціональними, лікування на фармакологічній основі з магічними діями.

Найближче до раціональної народної медицини стояли костоправи. Вони були виявлені у багатьох досліджених селах (с. Гірки, м. Чернівці, с. Котелеве, с. Комарівці, с. Самара-Оріхове, с. Тростянець, с. Біле).

Окрему категорію народних лікарів становили сільські акушерки («баба», «баба-повитуха», «пупорізка», «баба-бранка», в румуномовних селах Буковини – «моаше»). Вони не тільки приймали пологи; це сільські гінекологи і педіатри давали раду при жіночих захворюваннях, лікували різноманітні дитячі недуги. І користувались при цьому як раціональними, так і магічними засобами.

Ними були, як правило, старші досвідчені жінки, які не тільки розумілися на лікарських рослинах, вміли замовляти, але взагалі добре знали народні звичаї і в родильних обрядах відігравали значну роль. Їх

оточували повагою і подекуди побоювалися. Дані про дільність повітух знаходимо у респондентів: с. Біле Чортківського р-ну Тернопільської обл, м. Чернівці, с. Красноільск Сторожинецького р-ну, с. Котелеве Новоселицького р-ну Чернівецької обл., с. Комарівці Барського р-ну Вінницької обл., смт. Дашава Львівської обл., с. Корчин Сколівського р-ну Львівської обл., с. Великий Кучурів Сторожинецького р-ну Чернівецької обл., с. Тростянець Бережанського р-ну Тернопільської обл., с. Довгопілля Путильського р-ну Чернівецької обл. та ін.) [1].

Підводячи підсумки, слід звернути увагу на умови, в яких були зібрані дані про народну медицину. Інформація акумулювалася в той період, коли відбувається процес поповнення знань про ліки рослинного походження із книжок, журналів, газет відповідного спрямування, а також «переймання» знань із радіо та телебачення. Звичайно, з одного боку, зрозуміле зацікавлення природними лікувальними засобами, насамперед траволікуванням, раціональність використання яких довела і залучила до застосування офіційна медицина. Завдяки інформації, поданій у медичних лікарських довідниках, зменшується ризик отруєння травами. З іншого боку, така прив'язаність до друкованого слова нівелює етнічні специфічні та регіональні особливості народного лікування, що призводить до згасання традиційної лікувальної практики, характерної для кожного регіону.

Джерела та література: 1. МПДНМ БДМУ 2003-2004 – Матеріали польових досліджень з народної медицини Буковинського державного медичного університету (2003-2004 рр.). Експедиційний матеріал зібраний студентами I-II курсів під керівництвом д. істор. н. Мойсея А.А. від жителів Західних та Центральних областей України: 1. с. Банилів Вижицького р-ну Чернівецької обл.: від Іванчук Марії Ігнатівни, 1924 р. н., Петрейко Олени Григорівни, 1948 р. н. (запис студ. М. Петрейко); 2. с. Біле Чортківського р-ну Тернопільської обл.: від Хмелик Анастасії Іванівни, 1927 р. н., Буряк Марії Несторівни, 1931 р. н., Горбик Марії Ільківни, 1936 р. н. (запис студ. А. Бадьо); 3. с. Великий Кучурів Сторожинецького р-ну Чернівецької обл.: від Глушко Марії Іванівни, 1960 р. н., Даскалюк Валентини Дмитрівни, 1966 р. н. (запис студ. І. Глушко); 4. с. Гірки Любешівського р-ну Волинської обл.: від Солохи Лідії Василівни, 1937 р. н.; Оласюк Степана Адамовича, 1934 р. н. (запис студ. К. Бай); 5. смт. Дашава Львівської обл.: від Скоблик Ольги Михайлівни (запис студ. С. Вирбицької); 6. с. Дениші Житомирського р-ну Житомирської обл.: від Камінської Галини Михайлівни, 1928 р. н., Камінського Миколи Григоровича, 1954 р. н. (запис студ. Я. Камінської); 7. с. Довжок Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.: від Вонсович Тамари Степанівни, 1941 р. н. (запис студ. Д. Гетманенко); 8. с. Довгопілля Путильського р-ну Чернівецької обл.: від Поп'юк Галини Максимівни, 1930 р. н., Томнюк Івана Федоровича, 1926 р. н., Дунай Марії Дмитрівни, 1919 р. н. (запис студ. І. Джуряка); 9. с. Жванець Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.: від Бажан Віри Ксенофонтівни, 1914 р. н., Гарцун Ольги Нікандрівни, 1935 р. н. (запис студ.

С. Гросарчук); 10. с. Комарівці Барського р-ну Вінницької обл.: від Маглієнко Катерини Адольфівни, 1948 р. н. (запис студ. А. Іваніцького); 11. с. Корчин Сколівського р-ну Львівської обл.: від Брижан Стефанії Михайлівни, 1932 р. н., Жук Ганни Іллівни, 1937 р. н. (запис студ. І. Волик); 12. с. Котелеве Новоселицького р-ну Чернівецької обл.: від Прокопій Лілії Дем'янівни, 1949 р. н., Вакарчук Параски Петрівни, 1931 р. н. (запис студ. Д. Вакарчук); 13. с. Красноільск Сторожинецького р-ну Чернівецької обл.: від Мітрік Віри Назарівни, 1942 р. н. (запис студ. В. Бружа); 14. смт. Любешів Волинської обл.: від Бай Юрія Анатолійовича, 1970 р. н. (запис студ. К. Бай); 15. с. Печеніжин Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.: від Басацької (Соник) Анастасії Федорівни, 1926 р. н., Андрусак (Черемхівської) Ганни Василівни, 1939 р. н. (запис студ. І. Мацьків); 16. с. Рокитне Новоселицького р-ну Чернівецької обл.: від Вакарчук Наталії Дмитрівни, 1943 р. н., Влад Віри Іванівни, 1960 р. н. (запис студ. І. Глушко); 17. с. Самара-Оріхов Ратнівського р-ну Волинської обл.: від Штик Марії Мойсеївни, 1923 р. н., Баранчук Марії Прокопівни, 1935 р. н. (запис студ. С. Войнарівської); 18. с. Слобідка-Кульчівська Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.: від Светліщевої Галини Петрівни, 1930 р. н. (запис студ. Д. Гетманенко); 19. с. Снячів Сторожинецького р-ну Чернівецької обл.: від Глушко Марії Іванівни, 1960 р. н., Даскалюк Валентини Дмитрівни, 1966 р. н. (запис студ. І. Глушко); 20. с. Соснівка Олександрівського р-ну Кіровоградської обл.: від Колісника Петра Денисовича, 1948 р. н. (запис студ. А. Іваніцького); 21. с. Сосулівка Чортківського р-ну Тернопільської обл.: від Ковальчук Іванни Іванівни, 1945 р. н., Орїх Марії Степанівни, 1940 р. н. (запис студ. М. Орїх); 22. с. Томахів Гоцанського р-ну Рівненської обл.: від Ковальчук Олени Тихонівни, 1926 р. н., Мицюк Ганни Іванівни, 1930 р. н. (запис студ. І. Дзьоби); 23. с. Тростянець Бережанського р-ну Тернопільської обл.: від Гришин Дарії Василівни, 1941 р. н., Дохват Оксани Григорівни, 1933 р. н., Кирик Марії Миколаївни, 1939 р. н. (запис студ. В.Гришина); 24. м. Чернівці Чернівецької обл.: від Бойко Тамари Михайлівни, 1947 р. н., Бойко Анатолія Івановича, 1945 р. н. (запис студ. О. Бойко); 25. м. Чортків Чортківського р-ну Тернопільської обл.: від Мандзяк Емілії Іванівни, 1935 р. н., Горбаль Марії Володимирівни, 1973 р. н. (запис студ. Х. Михальчук); 2. Бакалюк О.Й., Горбачевський І.Я., Давидович Є.І. Народна медицина світу: традиції, значення для сучасної науки і практики / О.Й. Бакалюк, І.Я. Горбачевський, Є.І. Давидович // *Новости медицины и фармации в мире*. – Донецьк: ИД “Заславский”, 2012. – № 13/14. – С. 26-30; 3. Болтарович З.Є. Народна медицина українців / Зоряна Болтарович. – Київ: Наукова думка, 1990. – 234 с.; 4. Болтарович З.Є. Народне лікування українців Карпат кінця ХІХ – початку ХХ ст. / Зоряна Болтарович – Київ: Наукова думка, 1980. – 118 с.; 5. Богоявленский Н. А. Древнерусское врачевание в XI – XVII вв. / Н.А. Богоявленский – М., 1960. – М.: Медгиз, 1960. – 309 с.; 6. Даль В. О поверьях, суеверьях и предрассудках русского народа / В. Даль. – Спб., 1880; 7. Кархут В.В. Ліки навколо нас / В.В. Кархут. – К.: Здоров'я, 1973 – 447 с.; 8. Комендар В.І. Лікарські рослини Карпат: Карпати / В.І. Комендар. – Ужгород 1971. – 244 с.; 9. Колоднюк І.В. Народна медицина у традиційній культурі українців Центрального Полісся (остання чверть ХХ - початок ХХІ ст.): Монографія / І.В. Колоднюк. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – 147 с.; 10. Кушнер П.И. Этнические территории и этнические границы / П.И. Кушнер. – М.: Издательство АН СССР, 1951. – 280 с.; 11. Мойсей А.А. Магія і мантика у народному календарі східнороманського населення Буковини / Антоній Мойсей. – Чернівці: Друк-Арт, 2010. – 304 с.; 12. Мойсей А.Є. Історія шкіл Новоселицького району [Текст] / Аркадій Мойсей. – Чернівці: Зелена

Буковина, 2002. – 92 с.; **13.** Носаль М.А. Лікарські рослини і способи їх застосування в народі / М.А. Носаль, І.М. Носаль. – К.: Держ. мед. вид-во УРСР, 1959. – 260 с.; **14.** Попов О. П. Лікарські рослини в народній медицині / О.П. Попов. – К.: Здоров'я, 1965. – 347 с.; **15.** Сумцов Н.Ф. Очерки народного быта : (из этногр. экскурсии 1901 г. по Ахтыр. уезду Харьк. губернии) / Н.Ф. Сумцов. – Харьков, 1902. – 57 с.; **16.** Сумцов Н.Ф. Этнографические заметки / Николай Федорович Сумцов. - Москва : Рус. типолит., 1889. - 23 с.; **17.** Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край. Материалы и исследования в 7 томах, собранные П. Чубинским. - Спб., 1872-1878; **18.** Dan D. Credințe poprale bucovinene // Gazeta Bucovinei. – 1894. – А. 4. – N. 30. – P. 1-2.